

«Баштапкы алтай эпши билимчи-филолог»

*Туулу Алтайдын албаты-үредүзин ле эмдиги алтай литературалык тилди
өскүрерине јаан болужын јетирген тил шинжүчи*

Таисья Макаровна Тоцакованын

120 жылдыгына

Т. М.Тоцакова

«Алтай билимнин башталып, онын корболоньп бараткан јолында шинжүчи Т. М. Тоцакованын ады-јолы бистин көгүсте агару немедий артып калды. Т. М. Тоцакова жүрүмнин уур ла косколонду өйлөринде бойынын амадузынан јана болбой, ичкери барьп, биске, алтай калыкка билимнин телкеминде шинжүчи болотоньска көп иш өткүрген.

Таисья Макаровна бир ууламјыла барбай, ол алтай эл-јон өзүп, бичикчи болотоньн ондоп, бойынын ижин бир канча ууламјыларла апарган».

А. Т. Тыбыкова

Т. М. Тошакова 1902 жылда, чаган айдын 22-чи күнүндө, Улалуда чыккан. Онын адазы Макарий Сергеевич Тошаков – тере эдер заводтын ишмекчизи.

1915ж. Т. М. Тошакова Ызнесүдө миссионерлердин церковно-приходской баштамы школын божодоло, ол ок жылда Чемалдагы 2-чи текпиш бүдүмдү школго (второклассный) кирип, ондо төрт жылдын туркунына үрөнгөн. Т. М. Тошакова бу школды 1919 ж. божоткон.

Алтайда түймөндү уур жылдарда Т. М. Тошакова, он жети жашту алтай кыс, албаты үрөдүзиле колбулу агару ишке акту жүрегинен, ак санаазынан беринип, уур жолдорды өдүп баштаган.

Т. М. Тошакованын ижи Алтайский крайда Солтонский райондогы Карасево деп деремнеден башталган. Онын кийинде ол бойынын күүниле Туулу Алтайдын эн ыраак талазында – Улаган ла Кош-Агаш аймактарга иштеерге барган. Анайда ок ол Чолушманнын, Шебалин аймакта Акжолдын баштамы школдорында үрөдүчи болуп иштеген. Онын кийинде калада үрөдүчилер белетеер училищеде, 1941 ж. ала Карл Либкнехтин инстидудында (Москвдан көчүрилген) алтай тилдин үрөдүчизи болуп иштеген. Бу ла ок өйдө, коштой бу институтта заочно үрөнгөн.

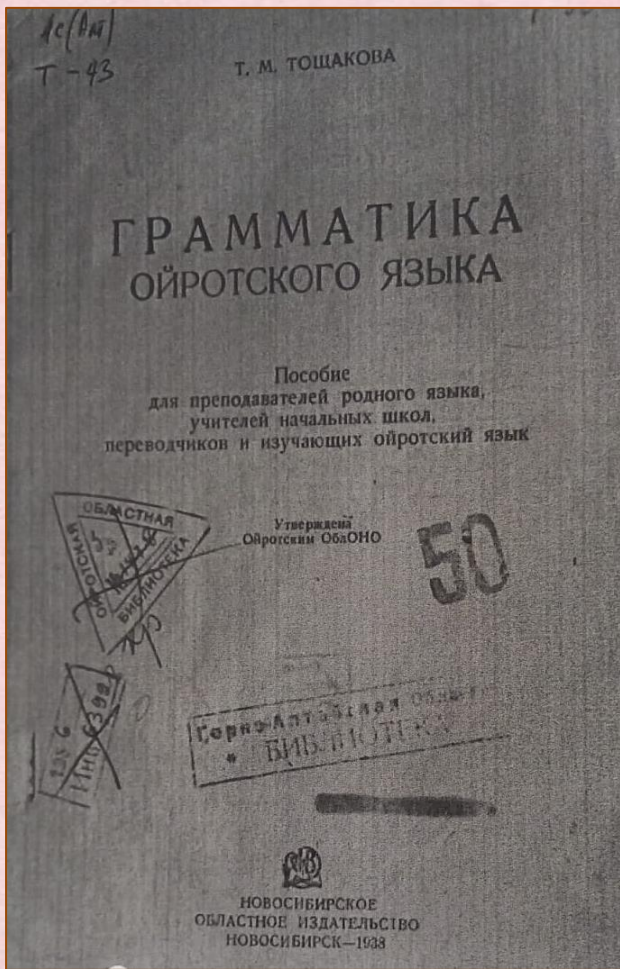
1950ж., кичү изү айдын 1-кы күнүндө, наукалар Академиязынын Тил инстидудында «Алтай тилдин болушчы бөлүктери» деп тема аайынча шинжү ижин жөнүлү корулап, филология билимнин кандидады деп ат адаткан.

1958-1964 жж. Т. М. Тошакова Горно-Алтайсктагы түүкинин, тилдин ле литературанын билим-шинжүлик инстидудында (эмдиги алтаистиканын С. С. Суразаковтын адыла адалган билим-шинжүлик инстидуды) иштейт.

1950-1963 жж. үч катап каланын, эки катап областной ло бир катап краевой Советтердин депутадына тудулган. Партиянын горкомынын турчызы болгон, каланын, областьтын ла крайдын партконференцияларында делегат болуп көп катап көстөлгөн.

Билимде ле үрөдүликте једимдери учун Т. М. Тошакова «Знак Почета» орденле, «1941-1945 жылдарда Ада-Төрөл учун Улу јуу өйинде ат-нерелү иш учун», «В. И. Лениннин чыкканынан ала 100 жылдыгына учурлай ат-нерелү иш учун» медальдарла, анайда ок күндүлү грамоталарла, быйанду самараларла кайралдаткан.

1970 жылда, күүк айдын 9 күнүндө Таисья Макаровна јада калган.

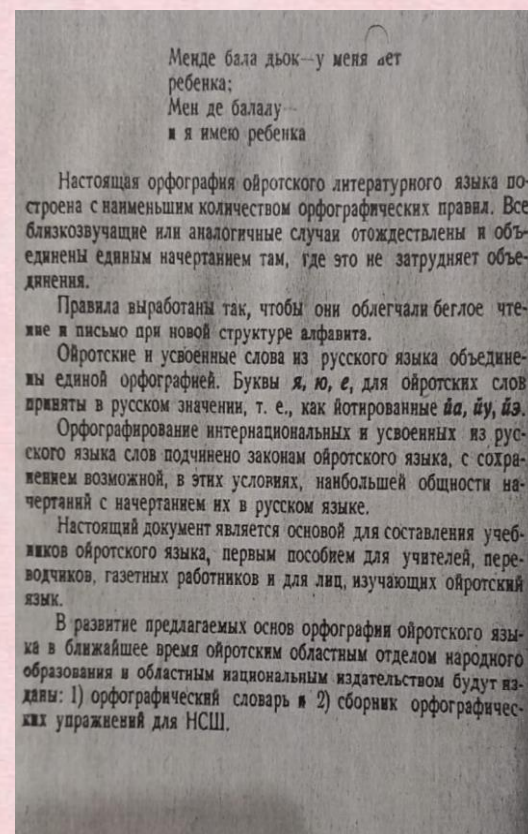
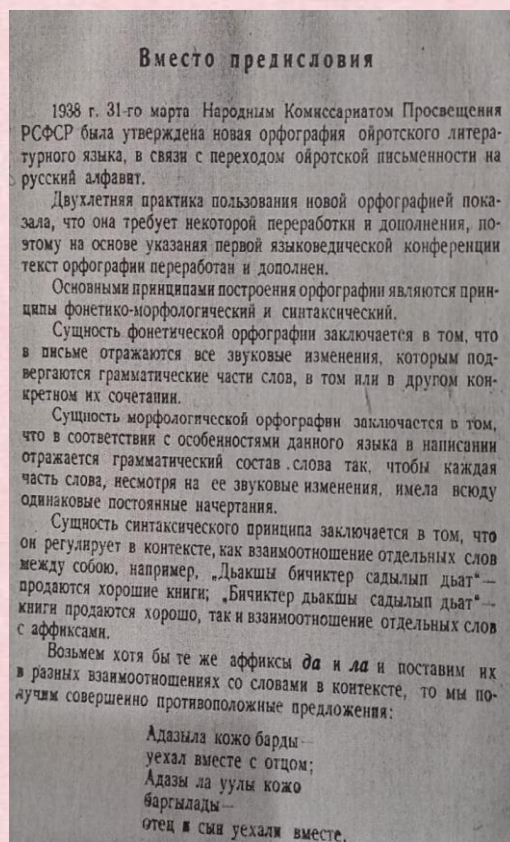
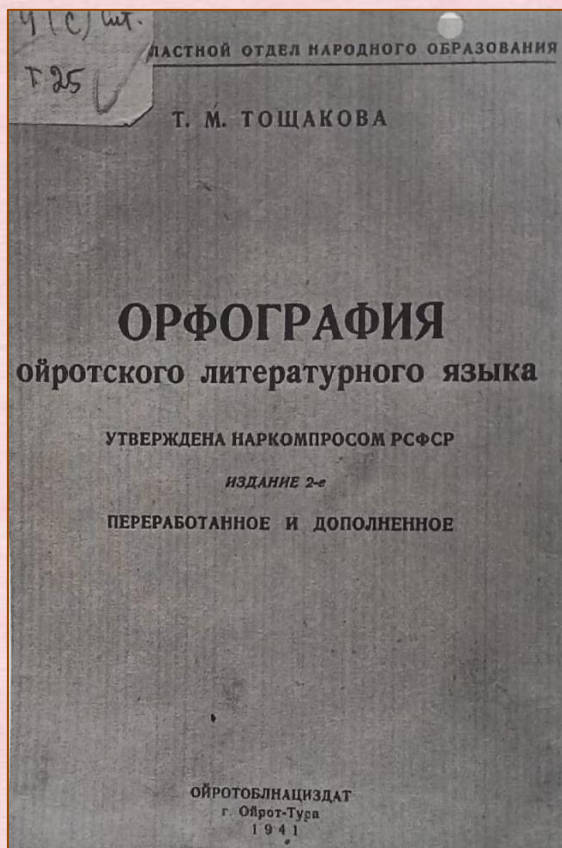

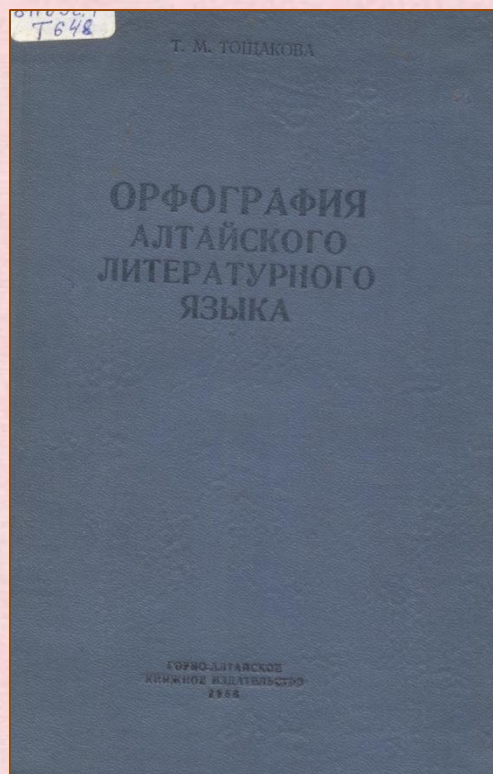
1938 j.

Таисья Макаровнаңың алтай тилдин үредүчилерине, көчүрөөчилерге ле бойлоры тангынан алтай тил үренип тургандарга керектү «Ойрот тилдин грамматиказы» деп бичиги Новосибирскте кепке базылып чыккан. Кире сөзинде автор мынайда бичиген:

«Бу бичикти кепке базып чыгарары алтай (ойрот) тилдин бичик-билиги орус тилдин алфавидине көчкөниле, жаңы орфографический ээжилер чыкканыла колбулу. Төрөл тилис жадын-жүрүмле, обществодо ло производстводо болуп турган кубулталарла колбулу болгоны онын сөзлик кемин байыдып, структурный бүдүм-кеберин жарандырып, өскөртип жат. Бу иштин төзөгөзи 1869 жылда кепке базылып чыккан баштапкы «Алтай тилдин грамматиказы» деп бичиктен алынган.

1938 жылда Новосибирскте Т. М. Тошакванын «Алтай тилдин орфографиязы» деп бичиги кепке базылып чыккан. 1941 ж. бу бичик жангдан жазалып, түзедилип, такыптан кепке базылган.

1958 j

Бу бичиктин кире сөзінде мынайда бичиген:

«Орфография алтайского литературного языка впервые была составлена и утверждена Министерством просвещения РСФСР в 1938 году в связи с переходом алтайской письменности на графику русского алфавита.

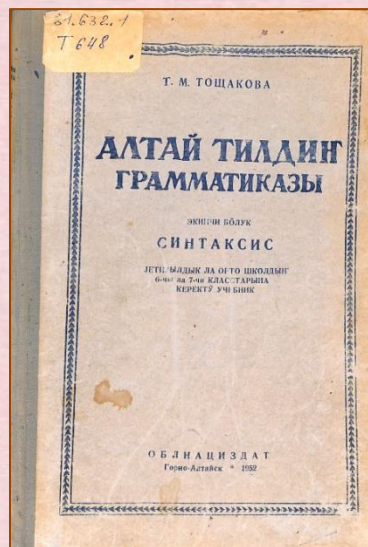
В 1941 году текст орфографии был переработан, в 1947 году орфография была переиздана в связи с частичным изменением алфавита.

В 1951 году в научной конференции по вопросам состояния алтайского литературного языка были указаны ряд существенных недостатков, относящихся к области словоупотребления и правописания». В 1958 году книга переработана, изменена и дополнена.

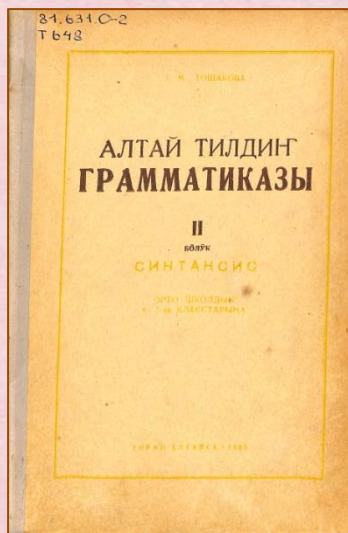
«Т. М. Тоцакова тилдин де шинжүчизи болзо,
је литературанын өзүмине база јөмөлтөзин јетирген.
Программа ла бичиктер тургузары јенил эмес: элден озо онын ээжизин,
некелтелерин ондоп алар керек, онон класстар сайын чүмдемелдерди
үренчиктердин јажына келиштире ле чүмдемелдердин
кееркедим кемин ајарып үлеери јаан учурлу».

Н. М. Киндикова

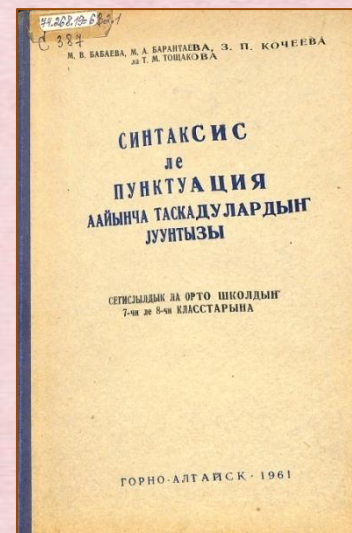
Таисья Макаровна областьта үредү бөлүгине жөмөжип, школдорго алтай тилдин бичиктерин, программаларын, үредүчилер тuzаланар таскадулардын жуунтыларын көп катап белетеп, кепке базып чыгарган. Билимчинин кепке базып чыгарган жартамалдары, алтай наукада эткен ачылталары эмдиги өйдө школдордо балдарды үредип турган бичиктердин, жүзүн-башка жуунтылардын төзөгөзи болуп артып калган.

1952 j.

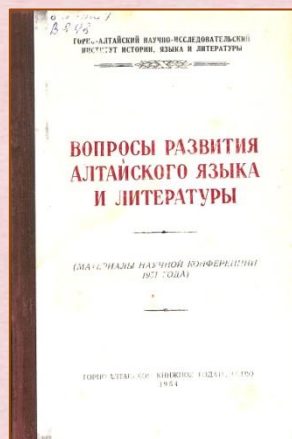

1960 j.

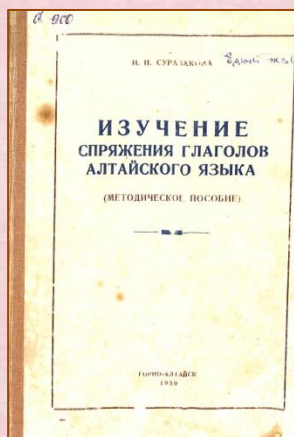

1961 j.

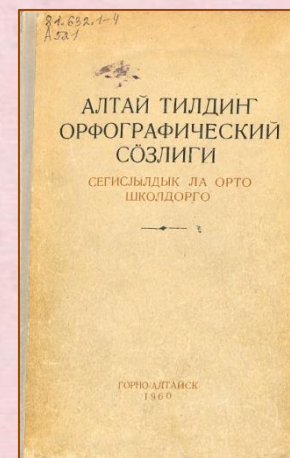
Т. М. Тоцакова тил билимде шинжүчи, школдордо керектү бичиктер ле программалар тургузарында – автор, ол бичик-билик быжулаарында, чын бичири ле терминдер чокымдаарында эрчимдү турушкан.

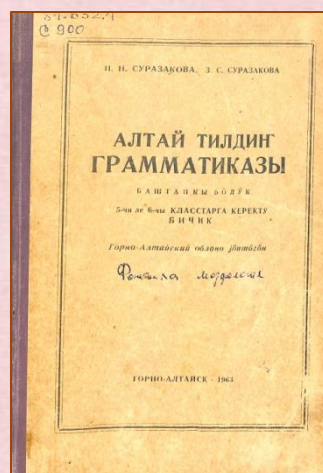
1954 j.

1959 j.

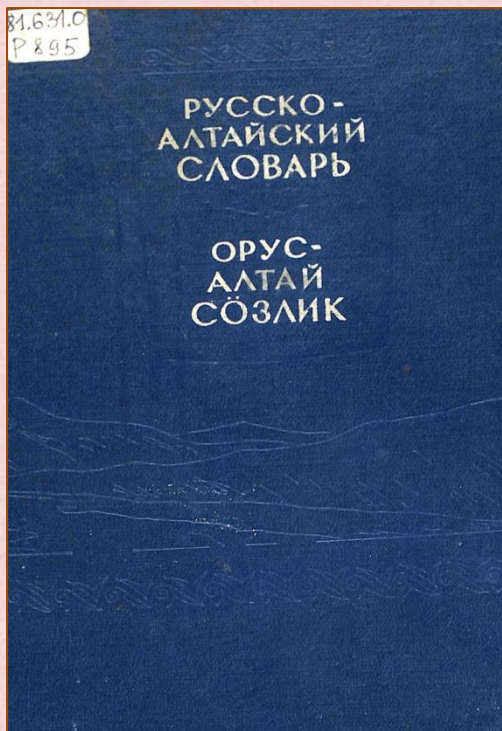
1960 j.

1963 j.

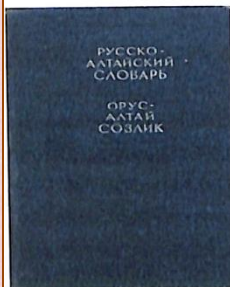

1966 j.

1964 j.

1964 год

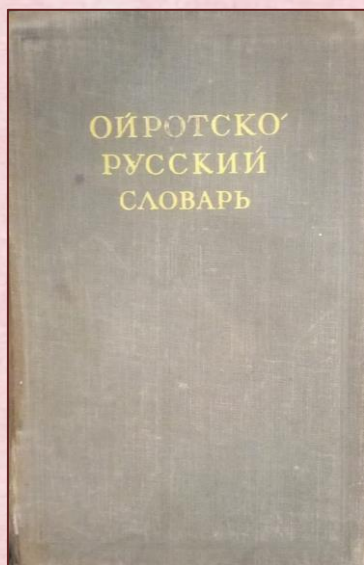

55 лет назад вышел в свет «Русско-алтайский словарь» под редакцией Н. А. Баскакова и Т. М. Тощакowej.

«Русско-алтайский словарь», изданный в 1964 г., и включающий около 33000 слов, был составлен под руководством Н. А. Кучигашевой группой авторов, в числе которых С. Н. Бабаяков, Н. Т. Барантаев, В. А. Каланаков, Н. П. Кучияк, Е. Г. Мултуева и др. Редакторами данного словаря являются Н. А. Баскаков и Т. М. Тощакowa. Работа вышла под грифом Горно-Алтайского научно-исследовательского института истории, языка и литературы (ГАНИИИЯЛ). Издание словаря стало значительным событием в общественной жизни Горно-Алтайской автономной области, отметившей ранее свое 40-летие в 1962 г. Оно отвечало потребностям читателей того времени в переводных двуязычных словарях, обусловленным появлением многочисленной учебно-методической, научной и художественной литературы. К тому же в те годы шло формирование алтайского литературного языка, поэтому «Русско-алтайский словарь», как отмечали его составители, выступал не только в качестве переводного, но и в качестве нормативного словаря.

// Хронограф Республики Алтай - 2018. – Горно-Алтайск, - 2019. - С. 152.

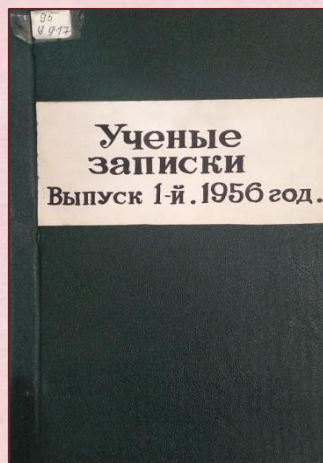
Тил билимде Т. М. Тоцакованын артырган иштери тўркчилер ортодо бийик бааланат. 1947 жылда Т. М. Тоцакованын ла Н. А. Баскаковло кожо тургускан «Ойрот-орус сўзлиги» Москвада кепке базылып чыккан.

1947j.

2005 j.

Туулу Алтайдагы түүки, тил ле литература аайынча шинжү өткүрер институттын кепке базып чыккан бу жуунтыларында Таисья Макаровна бөлүгештер, улантылар ла колбоочылар керегинде бир канча статьялар жарлаган.

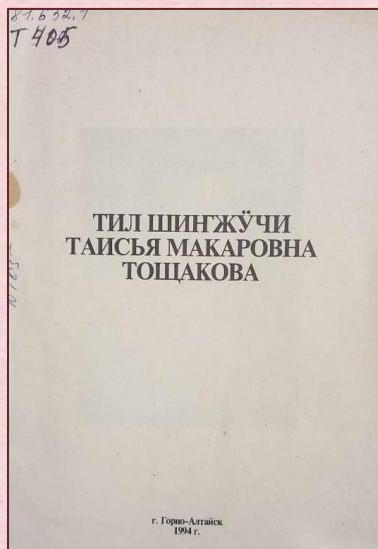

1961 j.

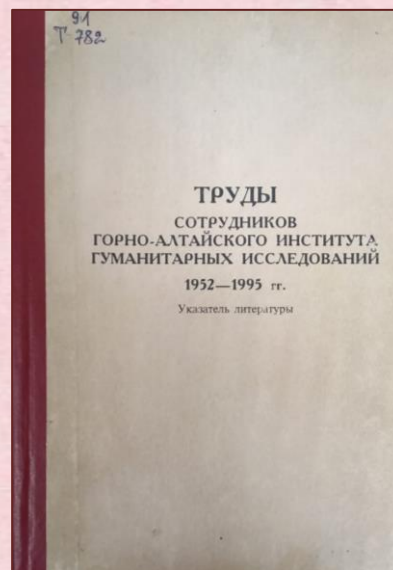
Јүрүми ле јайаандык јолы керегинде мындый бичиктерде
бичилген:

1983 j.

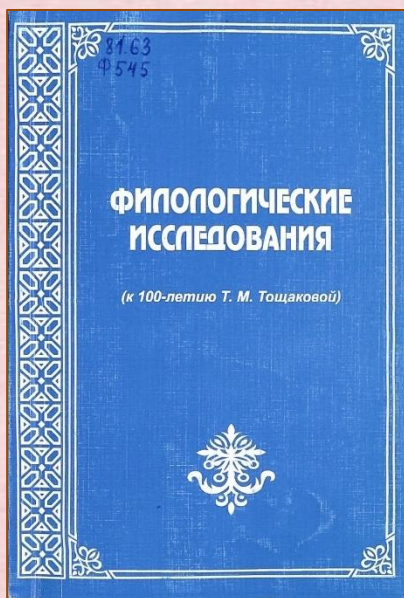
1994 j.

1997 j.

2010 j.

2006 г.

Сборник научных статей посвящен 100-летию со дня рождения памяти первой алтайской ученой, известной в науке и образовании – Тасисы Макаровны Тошаковой. Ее труды подтверждают, что она внесла большой вклад в развитие алтайского языка. Принимала активное участие в разработке алтайского алфавита на русской графической основе, ею написан ряд учебников и методических пособий для школ.

Спектр ее научных интересов был широк: она занималась вопросами образования, орфографии, терминологии. Ведущее место в научной деятельности Т.М. Тошаковой принадлежало исследованию служебных частей речи в алтайском языке. Внесла большой вклад в разработку словарей.

Сборник адресован специалистам, интересующимся проблемами как алтайского, так и тюркских языков.

Көп жіиттер Таисья Макаровнанын эрке жылу колдорынын шылтузында бичик-биликтин ырызын ондоп, жүрүмнин чындык жолына келгендер. Таисья Макаровнанын баштапкы ла үренчиктери: С.С. Суразаков, Н.Н. Суразакова, С.С. Каташ, В.Д. Сатлаева, О.И. Тартыкова, Л.В. Берегошева ла о.ө.

Ўредү ойинде.

Т. М. Тошаква студенттердин ортозында
(1951-1952 гг.).

Ј. Кыдыевтин үредүчи керегинде жылу сөстөри слердин санаарга јаш үйегерди,
баштапкы үредүчигерди эбелтер:

Экинчи айлыс-школыска

Эртелеп бис келдис.

Энедий кару үредүчибиске

Эзенисти јетирдис.

Книгалар кучактанып,

Кирип келген ол класска.

Эрү-јалакай күлүмзиренип,

Эрке көрөт ончобыска.

Тымый берген класста

Чымыл да учса, угулат.

Кару үредүчибис алдыста,

Урокторыс башталат.

Кулактарыс талбайыжып,

Куучынын лаптап угадыс.

Сурап ийзе сүүнижип,

Бештерге айдып бередис

Күнүн сайын үредүчибисти

Күүнзеп сананып јүредис.

Таң атса ла, школыска

Тал-табышту јууладыс.

«Знак Почета» орденле
кайралдадар алдында 1947 j.

Билим конференциянын кийинде.

«Бойынын ас та болзо, алтай калыгын изү сүүп, алтай тилди бийик көдүрип, үредү бөлүкти ичкери алтаткан Т. М. Тоцакованын – баштапкы алтай тил шинжүчинин сүр-кебери качан да ундылбазын.

Келер үйе алтай тилдин жетире жарталбаган сурактарын чокумдап, шинжү ишти оной ары элбеде өткүрип, алтай тил науканы ичкери апарарга кандый сурактарга ажару саларына ол кепке базып чыгарган иштеринде ууламжы берген. Т. М. Тоцакованын агару ады, алтай тил наукада эткен ачылталары жаш үйени үредүге жөмөп, жүрүмнин элбек жолына ууландырганы мөнкүликке артып калар.

Алтай тилис жаранып, онын грамматический стройы быжуланып, чын бичииринин ээжилери жарталып келгенинде онын жаан жөмөлтөзи бар. Ол арчын жытту алтай тилисти шиндеерине бастыра жүрүмин берип, онын өзүмине жарамыкту жол ачканы жарлу».

А. Т. Тыбыкова